

Middelalder i Gl. Lejre

af Tom Christensen

Det har siden Saxo hørt til danskernes historiske arvegods, at Skjoldungerne var konger over sagntidens Danmark, og at deres kongsgård lå i Lejre. Ved overgangen til kristendommen var sagaen om Lejre forbi, og de kristne konger flyttede til det nærliggende Roskilde. Det har vi Saxos samtidige Svend Aggesens ord for: "... Lejre, som dengang var en såre berømt kongsgård, men nu derimod, nær som den ligger ved Roskilde by, knap er beboet og næsten hører til de allerringeste landsbyer." (1) At det ikke helt forholder sig, som Svend beskriver det, har resultaterne fra de seneste års udgravninger i Gl. Lejre vist.

Det er afdækningen af vikingetidens Lejre, der har været det primære formål med Roskilde Museums undersøgelser på stedet gennem en årrække. (2) Det er som en sidegevinst til disse udgravninger, at der nu ganske overraskende er dukket fund op fra tidlig middelalder. I modsætning til vikingetidens store gårdanlæg, der breder sig vest for den nuværende bebyggelse, synes middelalderens bosættelse at befinde sig i landsbyens sydlige og østlige del, der afgrænses af den stejle skrænt ned mod den nu delvist udtørrede Lejre å. Fundene - især skårsamlinger fra ituslået husgeråd - fra de mindre udgravningsfelter i denne del af Gl. Lejre, er for det meste gjort i affaldsgruber eller kulturlag og kan fortælle om bebyggelsens udstrækning. I to tilfælde har det været muligt at afdække anlæg, der mere præcist giver et indblik i bebyggelsens karakter, og det er disse, der i det følgende skal beskrives. (fig.1)

Den store dæmning, der forbinder Gl. Lejre med det markante næs, hvor vikingetidens gravpladser lå - i dag synlige som gravhøje og den store skibssætning - er anlagt som en spærring af ådalsystemet på dets snævreste sted, hvor den har reguleret vandtilførslen til møllerne langs Kornerup å og Lejre å.

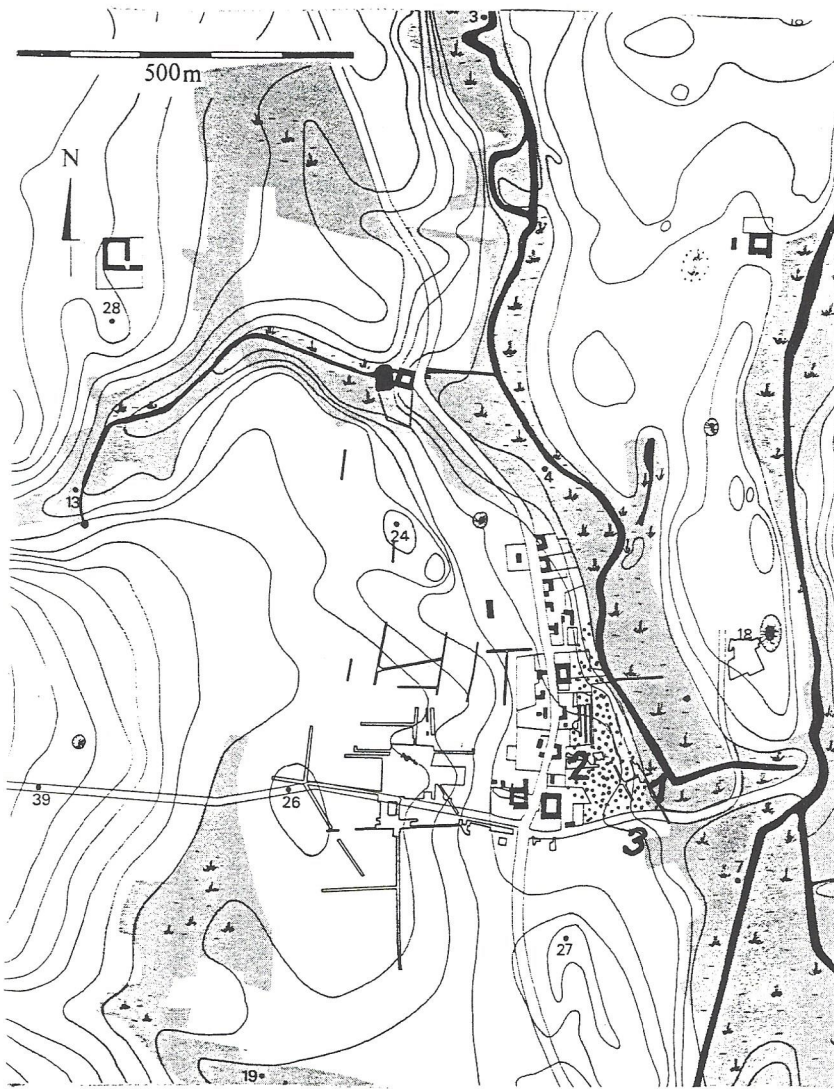

Fig. 1. Udgravningsfeltet i Lejre

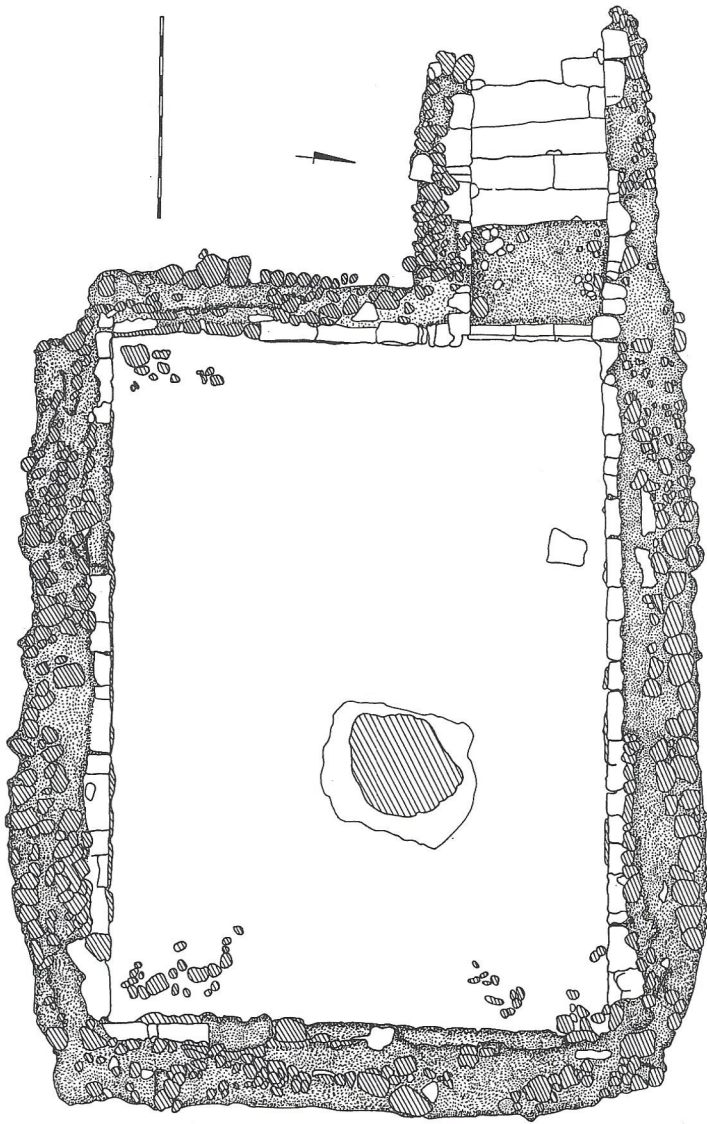

Fig. 2. Udgravningsplan af kælderrum i Gl. Lejre

Før den tid løb Hulemølle å og Lejre å sammen her og førte vandstrømmen forbi landsbyen og videre mod nord til Lejre vig. Mindre udgravninger i det gamle åleje og dets østlige bred nord for den store dæmning har afsløret resterne af et vandmølleanlæg. Det gav sig til kende over en ca. 25 m lang og op til 10 m bred strækning, hvor der i udgravningsfeltet registreredes mere eller mindre ødelagte og nedbrudte konstruktioner bestående af tildannet træ og tilførte marksten.

Udgravningerne giver mulighed for at fastslå anlæggets art og alder, men er ikke et tilstrækkeligt grundlag for en detaljeret rekonstruktion af møllestedet og de tilhørende anlæg. Det er dog nærliggende at tolke den nordlige del af udgravningsfeltet med de svære tilspidsede nedrammede egepæle, vandretliggende planker ligeledes af egetræ samt store marksten som værende resterne af selve møllestedet. Her fandtes også en række - i nogle tilfælde ganske store - møllestensfragmenter af glimmerskifer med granater (fig.2), en type der sandsynligvis er importeret fra Norge eller det vestlige Sverige. Omkring 20 m syd herfor fandtes nedbrudte konstruktioner bestående af fletværk, tilspidsede bøgetræsplanker, sten og tørv, der bedst tolkes som resterne af en mølledæmningen.

De foreløbige årringsdateringer af egetræet peger på, at det ældste mølleanlæg på stedet er opført i sidste halvdel af 1100-tallet, en alder der stemmer overens med dateringerne af lignende jyske vandmølleanlæg. (3) I den ødelagte og gennemskyllede mølle sås flere steder blokke af tilhugne frådstenskvadre, der ikke umiddelbart synes at have indgået i konstruktionen af denne. Spørgsmålet om hvorledes dette bygningsmateriale, der almindeligvis forbindes med den tidlige middelalders kirkebyggeri, er havnet i resterne af en vandmølle, blev løst ved en udgravning i 1995 på det flade markstykke umiddelbart oven for vandmøllen. Her fandtes, som led i den systematiske undersøgelse af vikingetidens Lejre, hvad der til stor overraskelse viste sig at være en velbevaret kælderruin fra middelalderen. (fig.3)

Kælderen, der indvendigt målte 4,8 x 6,7 m, var bevaret i en højde af 1,2 m svarende til niveauet for det moderne pløjelag. Den var nedgravet i undergrunden, der på dette sted består af grusholdigt

ler, mens selve murkærnen bestod af en blanding af kalkmørtel, mindre marksten og flint, således at murtykkelsen varierede mellem 75 cm og 100 cm. Den indvendige væg bestod nederst af et skifte af op til 50 cm store marksten sat i kalkmørtel. Herover fulgte to til tre skifter af 50 cm lange og 10-15 cm høje frådstensblokke. Kvadre, ligeledes af fråd- og enkelte kridtsten på op til 50 x 50 cm, udgjorde det næste skifte. I det omfang, det lod sig konstatere, var der i de følgende skifter igen anvendt flade sten, der har fæstnet ydervæggen til murkærnen.

I ruinens nordvestlige hjørne lå den fint bevarede kælderhals med en indvendig bredde på 1,3 m og en længde på 3 m. De fire intakte og det femte (øverste) delvis bevarede trin har ført de 90 cm ned til bunden af kælderskakten, hvor der i det udhuggede karmparti har siddet en dør. Denne har ført ind til det godt 30 m² store rum. Det var ikke muligt at udskille gulvlag, men en flad frådstenskvader nær bygningens nordvæg, i det der må svare til det oprindelige gulvniveau, kan måske være den sidste rest af et flisegulv. Omtrent midt i kælderen lå en stor tonstung stenblok nedgravet. I den snævre nedgravning omkring stenen fandtes afhuggede småstykker og smuld fra frådsten. Der er derfor ikke tvivl om, at stenen er gravet ned i forbindelse med selve opførelsen af kælderen, men har næppe indgået i konstruktionen. Formentlig er man under gravearbejdet stødt på den store blok, har opgivet at løfte den op og derfor i stedet valgt at grave den ned. Denne kælderruin er altså resterne af den nederste etage på et hus, der i sin helhed kan have været opført af frådsten. Spor af mørtel på de øverst bevarede fundamentsten kunne tyde på dette, men intet kan afgøres med sikkerhed.

Det er ikke muligt at foretage en direkte datering af ruinen, denne må bero på overvejelser om konstruktionsmåde og de anvendte byggematerialer. Her viser kælderen i Lejre lighedstegn med de af områdets tidlige stenkirker, der er opført i frådsten. Disse anses almindeligvis for at være bygget, før teglstenen holder sit indtog i Danmark omkring år 1200. Det er derfor nærliggende at antage, at bygningen er opført i 1100-tallet måske på samme tidspunkt som den tilhørende vandmølle. Dette modsiges heller ikke af de fundne genstande, hvoraf en stor del stammer fra 12-1300-årene. Således

viser en foreløbig bestemmelse af de fundne mønter, at den ældste er fra Valdemar 2.s regeringstid (1202-1241), mens den yngste er slået under Christoffer 2. (1319-1332). I øvrigt er det værd at bemærke, at der i fundmaterialet indgår fornemt bordtøj, importeret fra det vesteuropæiske område, og dele af hjulsporer, genstande man umiddelbart forbinder med et stormandsmiljø. Det må da også være her, blandt den tidlige middelalders stormandssæder, at parallellerne til Lejre skal søges.

Ved Fjenneslev kirke foreligger en ældre undersøgelse af to kælderrum bygget af granit med anvendelse af kridtsten. Disse er tolket som resterne af den mægtige Hvideslægts gård, det sted hvor Valdemar den Store, Absalon og Esbern Snare voksede op. Ved kirkerne i Sønder Jernløse (4), Asnæs, Rye og Sankt Jørgensbjerg på Sjælland og Bjäresjö i Skåne (5) er der påvist lignende rester af bygninger af granit og frådsten, og også disse menes at kunne knyttes til aristokratiets gårde.(6) I nyere forskning betones stormandsklassens afgørende betydning for det middelalderlige kirkebyggeri, og det er vel især nærheden til kirkerne, mere end det er selve ruinerne og det dertil knyttede fundmateriale, der begrundet tolkningen af de her nævnte anlæg som værende stormandsgårde.

I Lejre er der, så vidt vi ved, ikke knyttet nogen kirke til anlægget. At bakken umiddelbart vest for det middelalderlige bosættelsesområde på Ole Worms tegning fra 1643 kaldes Kirkehøj (7), kan ikke bruges som bevis, men nok anspore til fortsatte undersøgelser. Fundet af vandmølle og stenhus må dog anses for tilstrækkeligt grundlag for den antagelse, at den aristokratiske bebyggelse, der gennem udgravningerne i Gl. Lejre har kunnet følges fra 6./7. århundrede frem til 1000-tallet, lever videre i en middelalderlig bebyggelse, der måske ikke helt kan stå mål med dens glørværdige forgængere, som Svend Aggesen påpeger, men efter den viden, vi besidder i dag, fuldt ud hører hjemme blandt stormændenes gårde.

En foreløbig gennemgang af fundene fra udgravningerne peger på, at bebyggelsen nedlægges eller omstruktureres i det 14. århundrede. Dette understøttes af en C-14 datering af en prøve udtaget i den indre trækonstruktion i den store dæmning. Denne kan dateres til perioden 1280-1380.(8) Anlægget af dæmningen betød opgivelse

af møllestedet ved landsbyen, og med fundet af nedbrydningsmaterialer fra stenhuset her, må dette være forladt på dette tidspunkt.

To breve dateret til midten af 1300-årene omtaler henholdsvis Udlejre, som adelsmanden Fikke Molkte i 1354, sammen med sit øvrige gods i Allerslev sogn, sælger til kong Valdemar (9), og byen Lejre, som kongen gennem en retssag mod fru Kristine af Lov var kommet i besiddelse af nogle år før i 1348.⁽¹⁰⁾ I de to breve skelnes mellem Udlejre, der i senere breve omtales som Udlejre gård, og byen Lejre. Det er således muligt, at bebyggelsesændringerne i 1300-årene, som de fremgår af fundene, er sket i forbindelse med oprettelsen af en hovedgård, der er flyttet fra sin oprindelige plads i landsbyen og fået sit eget godsområde, som der er adskillige eksempler på i denne periode. Ændringen kan også ses som et resultat af kronens overtagelse af hele området. Opførelsen af den store dæmning har i sig selv været et omfattende anlægsarbejde samtidig med, at den gennemgribende har reguleret og kontrolleret vandtilførslen til møllerne på store strækninger af Lejre å og Kornerup å, et projekt af tilpas stor dimension til, at kronen kan have været anlægsmyndighed. Lejre forbliver i kronens eje indtil slutningen af 1600-tallet, hvor rigets rentemester Henrik Müller overtager godset, og bygger det renæssancehus, Lejregård,⁽¹¹⁾ hvis mure indgår i det nuværende Ledreborg Slot.

NOTER:

- 1) *Krøniker fra Valdemarstiden. Svend Aggesøn: Danernes Historie.* Oversat af J. Olrik. København 1900-01, p. 38.
- 2) Udgravningerne i Lejre har hovedsagelig været bekostet af Roskilde Amt.
Christensen T.: Lejre - syn og sagn. Roskilde 1991.
Christensen T.: Sagtidens kongsgård. Skalk. 1996, nr. 5.
- 3) Fischer C.: De første vandmøller. *Møllebygninger i Danmark. Redegørelse og status 1993.* Miljøministeriet.
- 4) Liebgott N.K.: Jernløsegård. En middelalderlig gårdstomt i Sønder Jernløse, Holbæk amt. *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.* 1980.
- 5) Andersen M.: Stormandsgårde ved kirkerne i Rye og Kirke-

Hyllinge på Sjælland - En foreløbig rapport. Meddeltida
Husbyggande. Symposium i Lund 1989. *Lund Studies in Medieval
Archaeology*. 9. 1992.

- 6) Stiesdal H.: Gård og kirke. *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og
Historie*. 1980.
- 7) Se f.eks *Christensen T.*: Lejre - syn og sagn. Roskilde 1991, p. 21.
- 8) K-4061. 1280-1290-1380. Kalibreret efter Stuiver and Pearson 1993.
- 9) *Danmarks Riges Breve*. 3. række 4. bind 1353-1356. Nr. 196, p.127.
København 1966.
- 10) *Danmarks Riges Breve*. 3. række 3. bind 1348-1352. Nr. 106, p. 68.
København 1963.
- 11) *Ulriksen J.*: Træk af Gl. Lejres Historie. Roskilde 1998.

Fig. 3. Møllestensfragment af granat-glimmerskifer